

# ЦОНЧО РОДЕВ ОТ АВТОРА

[chitanka.info](http://chitanka.info)

Давам си сметка, драги читатели, че с уточнението „по истински случаи“ на заглавната страница на тази книга, съм поел значителна отговорност пред вас. Искам веднага да заявя, че не се отмятам от казаното и тук го потвърждавам: всички събития, станали сюжетна основа на разказите и новелите в сборника, са действителни. Реално са съществували и повечето от героите и тук „играят“ с истинските си имена — говоря не само за „главните действащи лица“, но и за повечето от другите, за които вероятно сте сметнали, че са измислени — разните паши и офицери, професори и учители, занаятчии и чорбаджии (включително например двамата предатели от разказа за „кървавото хоро“), короновани особи и бедняци, министри и слуги и пр. и пр. За да избегна недоразуменията, обаче, още тук ще добавя надеждата си, че с късата думичка „по“ достатъчно недвусмислено съм ви показал намерението си не да преразказвам историята, а където съм преценил за нужно без колебание да давам простор и на авторското ми въображение.

Онези от вас, за които това мое уверение е достатъчно, биха могли спокойно да не четат продължението на настоящите бележки „от автора“ — то е предназначено за читателите, които държат на всяка цена да установят докъде са „истинските случаи“ и откъде започва онова „по“, което развързва ръцете ми на автор. За тяхно улеснение ще прибавя по няколко реда за всеки от разказите, за да им разкрия криволичетата граница между действителното, възможното и измисленото, а за най-придирчивите или които желаят да направят за себе си по-задълбочени проучвания, ще цитирам и поне част от изворите, преровени и ползувани от мене; ще си призная и местата, където най-много съм се възползвал от това „по“ — т.е. когато оскъдицата на факти или съображения от друго естество, например морално, са ме накарали по-чувствително и с по-малко задръжки да прибегна до помощта на въображението си.

И така:

Държа да уверя читателите, че всички кошмарни събития, които се съдържат в сюжета на разказа ХОРО ВЪРХУ ОСТРИЕТО НА ЯТАГАНА, са исторически напълно достоверни до най-малките детайли; настоявам да се отгранича, защото смятам въображението си неспособно да роди подобни дивашки сцени. В описанията няма измислено абсолютно нищо — нито едно име, нито една пъклена

жестокост. Не е измислено и достойнството, с което двадесет и тримата младежи със своето хоро и със смъртта си са се проявили като по-силни и във всички случаи по-величави от своя убиец Шевкет паша<sup>[1]</sup>.

И все пак ето няколко подробности.

В историята на погромите, последвали Априлското въстание, село Бояджик (днес със същото име в Ямболско, Тунджанска община) в никакъв случай не отстъпва на „събратята“ си по съдба Батак или Перущица, но някак несправедливо е потулено в забрава. Не че липсват документи и исторически сведения за опустошаването му — за него има подробни данни в писмата-доклади на сливенския митрополит Серафим до екзарх Антим I (съхраняват се в Държавния архив — Сливен), в докладите на Чарлс Брофи, английски консул в Бургас, и на американския дипломат Юджин Скайлер, в изобличителните писма-репортажи на Януари Макгахан и т.н., — но нему, изглежда, е липсвало перото на един Вазов или на един Захари Стоянов, за да заеме подобаващото му се място в паметта на българите сред селищата, платили най-тежка дан при турските зверства, последвали въстанието. Не липсват и книги за погрома на селото (посухата на Иван Кр. Златаров. Жално историческо събитие по клането на село Бояджик (спомен от 1876 г.). Сливен, 1886 и по-емоционалната на Александър Миланов. Бояджишкият бунт. Варна, изд. „Г. Бакалов“, 1977), но и те не могат да се смятат достоен литературен паметник за страданията и ужасите в Бояджик.

През епохата Бояджик е представлявал заможна и със значимост село — бил е център на нахия (най-малката административна област в Турция, нещо средно между община и околия) с 260 къщи и около 1300 жители, без да се брой турската махала, която, както описахме в разказа, се е намирала на един-два километра настрана от българското село. Според съвременника Ив. Златаров при погрома са били унищожени „из корен“ 200 фамилии — избити са кръгло 1000 души от населението му. Официален повод за тази човешка касапница наистина е послужила една телеграма на ямболския каймакамин<sup>[2]</sup> Ахмед ага (срв. Д-р Симеон Табаков. История на град Сливен, т. II, С., 1924, с. 285), в която той обвинявал Бояджик в бунт. Същинската причина за жестокостта на пашата обаче е била личната мъст за по-раншни събития, които описахме в разказа; за това свидетелствува в докладите

си Юджин Скайлер: „Има причини да се вярва, че унищожението на Бояджик е лично отмъстително дело на Шевкет паша, родом от това село.“

Исторически достоверно е и тъй нареченото „кърваво хоро“. То е разказано подробно от Ал. Миланов по исторически данни и семейни предания от Бояджик, но се потвърждава и от докладите на Брофи: „... Войниците ги простреляли, като убили всички, с изключение на един, който бил тежко ранен, но чийто живот те пощадили по някаква причина.“ Както описваме в разказа, тежко раненият е бил именно Тодор Вълчев. И животът му не е бил пощаден, а Тодор останал неподвижен под труповете, докато аскерите и башибозуците си тръгнали, а после потърсил укритие и помощ. Краят му и неговият убиец също са достоверни — както е предадено в разказа.

Кървавата участ на Бояджик и ролята на Шевкет паша навремето си са предизвикали изключително възмущение на общественото мнение в целия цивилизован свят, включително и в страни като Англия, която иначе е покровителствувала султанска Турция. Съвсем не е било такова отношението към събитията на самата Турция; специално за убиеца цариградският вестник „Басриет“ говори по следния начин, който специално на мен наподобява хвалебно потупване по рамото: „... дивизионният генерал Шевкет паша, един от най-добрите офицери на имперската войска и назначен два пъти за предводител на дунавската войска и веднъж на азиатската...“

Днес в подобни случаи и прието да си казва: коментарите са излишни...

По действителен случай е написан и разказът РЕШЕНИЕ № 1424 — исторически факт е, че само няколко месеца след Освобождението, когато още е бил напълно свеж споменът за нечуваните издевателства през април 1876 и есента на 1877-ма, на посочената дата Общинският съвет на Сливен е взел решение (казано мимоходом — напълно одобрено и подкрепено и от цялото население на града) за раздаване на храна и оказване различна помощ от друг характер на турското население. Протоколът и решението се пазят в Държавния архив — Сливен.

Но уговорката за пълна откровеност дори в подробностите налага едно уточнение. Документално известен е точният състав на тогавашния Общински съвет — почтени и достойни за уважение

сливенци, които днес имат многобройно потомство в града и страната. От всички тях оставих истинските имена и биографии само на председателя Добри П. Минков и на член-секретаря Михаил П. Икономов. Тъй като в разказа се съдържат тягостни сведения — убийства, изнасилвания и пр. — за другите членове на съвета, които надали ще бъдат приятни за потомците, съзнателно промених техните имена и професии.

Сюжетът на разказа ЕДНА ТОРБА КЛЮЧОВЕ е заимствуван от несправедливо позабравената книга на А. Монеджикова. София през вековете. С., „Факел“, 1946, с. 101. Приемам рисковете на казаното от мене „несправедливо позабравена“: книгата на Монеджикова наистина историографски е твърде поостаряла, особено след множеството археологически изследвания — и открития — на последните четиридесет години, но затова пък тя съдържа богат материал за „стара София“, събрани от авторката „от първа ръка“ (както е прието да се казва), включително от някои живи тогава участници в събитията. От този характер са и сведенията за случките, залегнали в разказа — борбата на Софийнци срещу Фенер и в частност срещу владиката „Дорчѐ“, своеобразната им демонстрация с ключовете, „стрижебрадието“ и т.н.

Нако Станишев (1810–1875), за когото се говори в разказа КОКИЧЕТА ПРЕЗ СЕПТЕМВРИ, е историческа личност, играла значителна роля в борбите по черковния въпрос, но за съжаление днес почти напълно забравена. Не съм си поставял за цел да правя нарочни проучвания, но в последните десетилетия съм срещал името му да се споменава (именно само споменава) всичко на всичко два пъти: от Тончо Жечев. Българският Великден..., С., Народна младеж, 1975 и Дойно Дойнов. Национално-революционните борби в Югозападна България през 60-те и 70-те години на XIX век, С., БАН, 1976 (Д. Дойнов му е дал една наистина кратка, но ярка и силна характеристика: „... известния деец по църковно-националния въпрос Нако Станишев“). Повече сведения за него и за мястото му в църковно-революционните борби открих в по-ранни публикации, като напр. Кузман Шапкарев. Материали за животоописанието на Братя Х. Миладинови, Димитър и Константин. С прибавление и за живота на Нако С. Станишев. Пловдив, 1884, с. 49–61 и Цветана Момчилова. Кукуш и участието му в българското възраждане. Дипломна работа за

Софийския университет (неиздадена). С., 1940, с.и сл. От там почерпих сведения за този бележит българин, които се съдържат в разказа: външният му изглед, произхода, професията, семейството (странно, но двамата автори са изпуснали втория му син Атанас), „чепатия“ характер и т.н. В работата на Цв. Момчилова се съдържа и една непроверима днес информация относно причините за смъртта му: „Според твърденията на някои стари кукушани и на неотдавна починалия (1940 г. — б.а.) дядо Мицо, Нако Станишев бил отровен по нареждане на гърците от един лекар-грък.“

Самата случка с „кокичетата“ не е описана нито в споменатите публикации, нито в някои други използвани източници (например подробния некролог за Нако Станишев във в. „Ден“, г. I, бр. 10 от 16 април 1875). Тя ми бе разказана по семейно предание от правнука на нейния герой Владимир Станишев от София, за което тук му изказвам сърдечната си благодарност.

Още една дума за разказа. Отначало за него и за „Лавров венец...“ по-нататък в сборника се изкушавах за по-голяма автентичност да ги „преведа“ на македонски диалект. Но така, както не „превеждам“ други разкази на „варненски“, на „пловдивски“, на „софийски“ и пр., не направих това и за македонските — реших, че в края на краищата българският език е един.

Сигурен съм, драги читатели, че историческите събития в разказа КАМЕНЕН МОСТ НАД ГЛАВАТА, както и на другия след него ЛАВРОВ ВЕНЕЦ НАД РОБСКО ЧЕЛО са известни на повечето от вас. И в двата фактологическата основа е значително по-популярна, тя се среща неведнъж в научната, научнопопулярната, че в отделни случаи и в художествената литература. Мога да посоча на любознателния читател респектиращ списък библиография, но ще се задоволя с две заглавия, безспорно най-авторитетните: Майстор Никола Иванович Фичев. С., 1953 за първия и за втория Автобиография в: Григор Пърличев. Избрани произведения. С., Български писател, 1970. Все пак искам за онзи, който обича да знае най-точната граница между истината и художествената измислица, да дам някои пояснения.

В разказа за Уста<sup>[3]</sup> Кольо Фичето пояснението ще е само едно: за нуждите на повествованието съзнателно „състарих“ свищовската църква „Света Троица“ с около десетина години. Всъщност тя е

построена в 1867 г. само няколко месеца след завършването на Беленския мост.

Относно разказа за лавровия венец на Григор Пърличев ми се налага да изповядам повече „исторически прегрешения“. Всъщност те се изразяват не толкова в измислици и преиначавания, колкото в сбиване, в събиране на събитията в по-кратко време, отколкото те в действителност са се състояли. Например споровете около наградата и опитите Пърличев да бъде „купен“ със стипендии и следване в Оксфорд или Берлин не са се развили така бурно и в няколко минути, както го предавам аз, а в продължение на няколко дни (указ за стипендията на крал Отон — след няколко месеца). При тържествената церемония в театъра смутеният до крайна степен Пърличев чисто и просто се е измъкнал, а после се е разкрил като автор на „Арматолос“ в последователни срещи с Рангавис, с поета Орфинидис, с университетското ръководство и т.н. Именно при тези срещи Григор Пърличев е доказал авторството си с рецитиране на части от поемата, било му е правено предложение за следване в чужбина и пр., и пр. Не е вярно също така, че той е заминал за Македония веднага след получаването на наградата. Дочакал в Атина издаването (с изключителен успех!) на поемата „Предводителят“ — според някои изследователи тя даже е претърпяла няколко издания. Успехът го е подтикнал да работи почти кръгла година над втора поема — „Скендербей“, — с която да участва и в състезанието и през 1862 г. (през 1861 г. състезанието по неизвестни причини не се е състояло). Той наистина я е завършил и тя е била депозирана на комисията от неговия покровител И. Сапунджиев в срок. А Пърличев не е предал лично новата си поема, защото наистина е научил от дякона на Руската църква за гибелта на братя Миладинови и е заминал за родния си Охрид „с твърдо решение да гина или да отмъстя за Миладинови“ (Автобиографията). Това обаче ще да е станало някъде през януари 1862 г., тъй като именно в началото на този месец братя Миладинови са умрели в Цариградската тъмница. Така че, повтарям, фактите сами по себе си са верни, но събирането им в кратко време, само няколко дни, е извършено от мене с правото ми на автор и на думичката „по“ в подзаглавието на книгата.

За Ненка Маркова, по мъж Павлова Лалова или — както е било през епохата — за по-кратко Павловица, героиня на разказа ДА

ЗАЛОЖИШ ЖИВОТ, ДА СПЕЧЕЛИШ ЖИВОТ..., научих от книгата на Любомир Дойчев. Сподвижнички на Апостола. С., ОФ, 1984, с. 150 и сл. При работата си срещнах известни затруднения, защото изложението Л. Дойчинов не е напълно ясно и последователно, съдържат се и известни противоречия: например от него не може да се разбере дали в София или в Орхание (дн. Ботевград) Ненка е проявила умението си в „бабуването“ благодарение на което е получила свободата си.

Тъй или иначе тази бележита българка, нейното достойнство в момент, когато собственият ѝ живот е висял на косъм, и подвигът ѝ заслужават да намерят завинаги място в сърцата не само на тетевенци, но и на всички българи.

Също и разказът ЧУДАКЪТ има в основата си действителен случай. Описан е той от Илия Р. Блъсков, който наистина е бил очевидец на събитията, а по тази причина аз си позволих да го оставя и като един от второстепенните герои на разказа. Всичко — дори и наглед съчинените „чудащини“ на „чудака“ — е разказано от него в списание „Българска сбирка“, 1899, кн. 4 под заглавие „Из възпоминанията ми за първите наши службаши в първите дни след Освобождението“ (но ако читателят не държи на оригинала, може лесно да го намери в леко осъвременен в езиково отношение вариант в: Илия Р. Блъсков. Спомени. С., ОФ, 1976).

Все пак се налага известно уточнение. По неизвестни за мен съображения Илия Р. Блъсков е премълчал всички имена; „чудака“ той нарича само „В.“ — „г-н В.“, „моя приятел В.“ и т.н., не споменава също имената на началника, на Негово високопревъзходителство господин генерала и пр. Премълчан е също и градът, където са се развили събитията, макар да съществува известно основание да се предполага, че става дума за Шумен. За нуждите на разказа си позволих да наименувам главния герой Васил Г. Василев, а началника — Алексей Феодорович Проскурин; за генерала успех някак си да мина и без име.

Иначе държа да подчертая, че всички „чудащини“ на „г-н В.“ са взети буквално от спомена на Илия Р. Блъсков; като се започне от постоянното му мърморене, че „не сме ний достойни за една такава работа и за една такава голяма плата“, та се стигне до молбата за уволнение накрая. Но тъй като в наше време някои от репликите



вероятно ще прозвучат недостоверно, въпреки първоначалната уговорка „по истински случай“ сметнах за необходимо да отбележа под черта, че са автентични.

Читателите, които проявяват дори най-повърхностен интерес към българската военна история и българското военно изкуство, не е възможно поне да не са чували името на Стефан Тошев (1859–1924) от разказа **НАСТОЯВАМ ДА БЪДА ДАДЕН ПОД СЪД!** — опълченец и герой на Шипка, дружинен командир от Бдинския полк, повел частите в преломния момент на Сръбско-българската война, генерал и началник на 1 пехотна („Желязната“) Софийска дивизия в Балканската война, командир на 5 армия в Междусъюзническата, а в Първата световна война командувал отначало 1-ва, а после 3 армия. Но може би малцина знаят, че той е бил и много добър военен писател, едновременно компетентен и обективен.

Случаят с молбата му да бъде съден от военен съд заради погрешно пожертвуваните две оръдия е автентичен, заимствуван е от аналитично-автобиографичната му книга „Писма от войната 1885“, С., 1895, непозната днес и за мнозина военни специалисти.

За странния, звучащ в наше време почти невероятно, сблъсък между Христо Г. Данов и княз Фердинанд, както и за **РЕЗОЛЮЦИЯТА** на Дядо Данов върху акта за начет ми бе разказано преди години от покойния днес Петко Величков, бивш директор на издателството в Пловдив, което — благодарение именно на П. Величков — носи името на бележития наш възрожденски деец и книгоиздател. Показа ми и своя лична документация за събитието, част от материалите, които подготвяше за една бъдеща биографична книга — за съжаление смъртта не му позволи да реализира намерението си. Мисля, че неосъществената биография е загуба за всички нас, понеже Петко Величков беше безспорно най-възторженият почитател и най-добрият познавач на живота и делото на Христо Г. Данов; не е случайно, че именно той бе съставител и на сборника: Христо Г. Данов. За теб, мили роде. Пловдив, 1978 — книга, която според плановете на П. Величков трябваше да предхожда бъдещата подробна биография.

Другаде в изворите не намерих информации за случката; единствено д-р Маню Стоянов в предговора към цитирания по-горе сборник споменава за нея, но без най-пикантната ѝ подробност — резолюцията на Дядо Данов. Тъй като съответният откъс от предговора

на д-р М. Стоянов (с. 11) не е голям, тук ще си позволя да го предам изцяло — просто като доказателство за автентичността на събитието:

„... Данов положил много грижи и старания за благоустрояването му (на Пловдив — б.а.). По негов почин били залесени Небеттепе и Сахаттепе, а Бунарджикът (Хълмът на освободителите) бил запазен от опита на княз Фердинанд да го заграби за построяване на свой дворец само благодарение на съпротивата на Данов.“

Сведенията за външността и странната биография на паркостроителя Люсиен Шевалас дължа на извънредно ерудираната историчка от пловдивския Музей на Възраждането Евдокия Емануилова-Тафрова, за което тук ѝ поднасям искрената си признателност.

Бях още момче, когато от Строителите на съвременна България на Симеон Радев (т. II, 1911) за пръв път научих за мъжественото държание на Петко Каравелов по време на инквизициите в началото на диктатурата на Стамболов (и по-точно февруари 1887 г.) и за изключителното достойнство на неговия отговор по време на ПРЕСКОНФЕРЕНЦИЯТА с чуждестранните кореспонденти, състояла се в Черната джамия. По-късно същото открих в спомените на Иван Стоянович, в спомените на Димитър Ризов във в. „Млада България“, а от сравнително по-ново време в: Къньо Кожухаров. Петко Каравелов. С., ОФ, 1968, с. 324. Странно, но както многократно имах случай да се уверя, при толкова многобройните публикации доблестната реплика на Петко Каравелов — в моите очи истински урок по любов към България и българщината — е известна на твърде тесен кръг българи...

Конфликтът на възрожденеца Тодор Пеев (1842–1904) с княз Фердинанд през 1899 г., за който разказах в ПОДПИС ПРОТИВ ПОДПИС, също е автентичен — заимствувал съм го от Дочо Леков, според мене най-компетентният изследовател на живота и делото на бележития етрополски учител и революционер (Дочо Леков. Тодор Пеев. Страници от живота и съдбата на един възрожденец. С., ОФ, 1978, с. 150).

Само едно доуточняване към разказа: моля пасажът за понататъшната съдба на Тодор Пеев да не се приеме като измислица или като евтина антимонархическа пропаганда. Действително подложен на системен тормоз и преследване от страна на княза, пет години след описаните събития Пеев е бил доведен до самоубийство.

\* \* \*

Що се отнася до общото заглавие на сборника, предполагам, че вие, драги читатели, вече вероятно сте разбрали интимното ми основание да отдам предпочитание именно на това от общо дванадесетте заглавия на разказите и новелите. В избора ми може би има една малка суетна надежда: разказите ми, събирани като материал и работени в продължение на почти двадесет години, да се окажат „една торба ключове“ за разгадаване на някои черти от характера на нас, българите.

---

[1] *Паша* — висш турски военен (генерал) или административен началник ↑

[2] *Каймакам(ин)* — управител на околия, околийски началник ↑

[3] *Уста* — майстор в някой занаят; *усталък* — майсторство ↑

# ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

**МОЯТА БИБЛИОТЕКА**



<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.